

INSON HUQUQLARI-DEMOKRATIK JAMIYATNING ASOSI

Chaqqonov Dilshod Bektosh o‘g‘li

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey 2-kurs 202-guruh o‘quvchisi

Tel: +998 87 300 18 88

E-mail: chaqqonovdilshod555@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola "Inson huquqlari" mavzusi har bir insonning teng, ajralmas va tabiiy huquqlarga ega ekanligini tushuntiradi. Bu huquqlar xalqaro va milliy qonunlar orqali himoya qilinadi hamda jamiyatda erkinlik, tenglik va adolatni ta'minlashga xizmat qilishi yoritildi.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, erkinlik, tenglik, adolat, konstitutsiya, xalqaro huquq, fuqarolik erkinliklari, demokratik jamiyat, huquqiy davlat, inson sha'ni, asosiy huquqlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается тема «Прав человека», согласно которой каждый человек обладает равными, неотъемлемыми и естественными правами. Эти права защищены международным и национальным правом и служат обеспечению свободы, равенства и справедливости в обществе.

Ключевые слова: права человека, свобода, равенство, справедливость, конституция, международное право, гражданские свободы, демократическое общество, верховенство права, человеческое достоинство, основные права.

Annotation. This article explains the topic of "Human Rights" that every person has equal, inalienable and natural rights. These rights are protected by international and national laws and serve to ensure freedom, equality and justice in society.

Key words: human rights, freedom, equality, justice, constitution, international law, civil liberties, democratic society, rule of law, human dignity, fundamental rights.

KIRISH

Inson huquqlari — har bir insonning tug‘ilganligidan, millat, irq, jins, til, din, siyosiy e’tiqoddan qat’iy nazar, bevosita egalik qiladigan, fuqarolar tomonidan davlatlar va jamiyat tomonidan hurmat qilinishi kerak bo‘lgan huquqlardir. Bular nafaqat milliy qonunlar doirasida, balki xalqaro darajada ham tan olingan va himoya qilinishi zarur bo‘lgan universallar tushunchalardir.

Global himoya tizimi — bu ushbu inson huquqlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan xalqaro va mintaqaviy institutlar, huquqiy vositalar, monitoring mexanizmlari va ularni amalga oshirish tizimlaridir. Bu tizim davlatlararo hamkorlik, xalqaro majburiyatlarning ijrosi va normativ mexanizmlar orqali ishlaydi. Bu maqolada avval inson huquqlari nazariyasi va xalqaro huquqiy bazasi ko‘rib chiqiladi; keyin global himoya tizimi va uning instrumentlari, davomida muammolar va cheklovlar, hamda amaliy misollar bilan xulosaga kelinadi.

1. Inson huquqlari: nazariy asoslar va xususiyatlar.

Inson huquqlarining universalligi, indivizibiligi va o‘zaro bog‘liqligi. Inson huquqlari konsepsiyasining markaziy tushunchalaridan biri — ularning universalligi, ya’ni barcha insonlar uchun umumiyliigi. Har kim, qayerda bo‘lmasin, bu huquqlarga ega. Bu prinsip 1948-yil qabul qilingan Inson huquqlariga doir umumjahon deklaratsiyasi orqali keng tan olingan. Indivizibilik deganda inson huquqlarining biri boshqasidan ajralmasligi tushuniladi — ya’ni fuqarolik-huquqiy huquq, siyosiy huquq, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar bir-biri bilan bog‘liq va birgalikda himoya qilinishi lozim. Shu sababli, faqat “fuqarolik huquqlarini” himoya qilish bilan cheklanish yetarli emas.

O‘zaro bog‘liqlik — huquqlarning bir qismi mustahkam himoyalansa, boshqa huquqlarga ta’sir qilishi mumkinligi. Masalan, oziq-ovqat va sog‘liq huquqi buzilganda insonning hayotga bo‘lgan huquqi xavf ostida bo‘lishi mumkin. Majburiyatlar: davlatlarning roli. Inson huquqlari nazariy jihatdan huquq egalari (individualar) va huquq majburiyatlarini oluvchi (davlatlar) o‘rtasida bo‘linadi. Davlatlar:

Hurmat qilish (to respect) — davlat har qanday huquqni buzmasligi kerak. Himoya qilish (to protect) — davlat boshqa shaxslar tomonidan yuzaga keladigan huquqbuzarliklardan himoya qilishi lozim. Taminlash (to fulfill / ensure / realize) — davlatlar inson huquqlarini ro‘yobga chiqarish uchun ijobiy chora-tadbirlar ko‘rishi kerak. Bu uch huquqiy majburiyatlarga xalqaro shartnomalar va sud-huquqiy qarorlar orqali asos berilgan. Shartnomalar va xalqaro huquqiy instrumentlar. Inson huquqlarini xalqaro himoya qilish bazasida ko‘plab shartnomalar, konvensiyalar, protokollar va deklaratsiyalar mavjud. Bular orasida eng muhimlari:

Inson Huquqlariga Doir Umumjahon Deklaratsiya (UDHR, 1948) — qonuniy zikr etilmagan bo‘lsa-da, deklaratsiya evaziga xalqaro huquqning ma’naviy va normativ poydevorini tashkil qiladi. Xalqaro Fuqarolik va Siyosiy Huquqlar Pakt (ICCPR, 1966/1976) — shartnoma hujjati bo‘lib, davlatlarni o‘z fuqarolari va hududlarida fuqarolik va siyosiy huquqlarini himoya qilish majburiyatlariga bog‘laydi. Xalqaro Iqtisodiy, Ijtimoiy va Madaniy Huquqlar Pakt (ICESCR) — iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarni ta’minlashga qaratilgan.

Maxsus konvensiyalar — masalan, noqulay holatlar (qiynoqlar, inson savdosi, segregatsiya), ayollar huquqlari (CEDAW), bolalar huquqlari (CRC), nogironlar huquqlari, milliy ozchiliklar, mehnat huquqlari va boshqalar. Shuningdek, mintaqaviy huquqiy me’yorlar mavjud: Yevropa Konvensiyasi inson huquqlari va asosiy erkinliklar (ECHR), Afrika Inson va Fuqarolik Huquqlari Konvensiyasi, Amerika Davlatlari Huquqlari Konvensiyasi (American Convention on Human Rights) va boshqalar.

2. *Global himoya tizimi: institutlar, mexanizmlar, amaliyot.*

Global darajada inson huquqlarini himoya qilish uchun bir qator institutlar va mexanizmlar ishlaydi — ular monitoring, hisobdorlik (responsibility), huquqbuzarliklarni aniqlash va jazolashni ta'minlashga qaratilgan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) mexanizmlari. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). OHCHR — BMT tuzilmasida inson huquqlarini targ'ib va himoya qilish bo'yicha markaziy agentlik. U mamlakatlarda huquqiy muvofiqlikni mustahkamlash, monitoring, xabarnoma tayyorlash va siyosiy ta'sir mexanizmlarini amalga oshiradi. OHCHR shuningdek, maxsus protseduralar (special procedures), milliy huquqiy ekspertlar, maxsus rapportyorlar (special rapporteurs) va ekspert guruhlarini orqali ma'lumot to'plash va muhitni nazorat qilish funksiyasini bajaradi. Inson huquqlari Kengashi (Human Rights Council). 2006-yilda BMT sessiyasida tashkil etilgan Inson huquqlari Kengashi (Human Rights Council) mavjud bo'lib, BMT tizimida inson huquqlari bo'yicha siyosiy dialog va monitoring markazi hisoblanadi. Kengash davlatlar tomonidan o'tkaziladigan "Universal Periodic Review (UPR)" mexanizmi asosida har bir BMT a'zosini 4,5 yilda bir marta inson huquqlari bo'yicha tahlil qiladi. Treaty Bodies (Shartnoma organlari). Har bir xalqaro huquqiy shartnoma bo'yicha mustaqil mutaxassislar guruhi (komitet) tuzilgan bo'lib, ular shartnomaga qo'shilgan davlatlarning huquqiy holatini monitoring qiladi. Misol uchun: Inson huquqlari bo'yicha Bosh qo'mita (Human Rights Committee) — ICCPRni kuzatadi. Iqtisodiy, Ijtimoiy va Madaniy Huquqlar Komiteti — ICESCR bo'yicha. Maxsus konventsiyalar uchun komitetlar (masalan, CEDAW komiteti, CRC komiteti). Ular davlatlardan davriy hisobotlar talab qiladi, davlatlar javob beradi va keyin ekspertlar o'z tavsiyalarini berishadi. Maxsus protseduralar (Special Procedures). Boshqa bir mexanizm — "special procedures" (tematik yoki mamlakatga doir mandatlar) bo'lib, bu ekspertlar guruhlarini yoki rapportyorlar aniqlangan huquqbuzarliklar haqida ogohlantirish, tadqiq qilish va hisobot berish ishlarini yuritadilar. Universal Periodic Review (UPR). UPR — barcha davlatlarni teng shartlarda inson huquqlari bo'yicha ko'rib chiqish mexanizmi. Har bir davlatga tavsiyalar beriladi, davlatlar ularni qabul qilish yoki eslatib o'tish imkoniga ega. UPR samarali, chunki u farkli davlatlar tomonidan bir-biriga tavsiyalar berish, tajriba almashish va davlatlar o'rtasida mas'uliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Xalqaro sudlar va jazolovchi mexanizmlar. Xalqaro jinoyat sudi (ICC). Xalqaro jinoyat sudi (International Criminal Court, ICC) Genotsid, insoniyatga qarshi jinoyatlar va urush jinoyatlari bo'yicha shaxsiy javobgarlikni ta'minlashga mo'ljallangan. Agar milliy sudlar bu holatlarni ko'rib chiqsa, ICC aralashishi mumkin. Xalqaro Sud (International Court of Justice, ICJ). ICJ davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qiladi, masalan davlatlar

tomonidan inson huquqlarini buzish bo'yicha e'tirozlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. ICJ tavsiya yoki majburiy hukmlar bera oladi. Mintaqaviy sudlar va komissiyalar. Mintaqaviy himoya tizimlari ham katta ahamiyatga ega: Yevropa Inson Huquqlari Sud (ECHR / ECtHR) — ECHR Konvensiyasiga a'zo davlatlar uchun oshirilgan himoya imkoniyatlarini taqdim etadi. Amerika Davlatlari Inson Huquqlari Komissiyasi / Sud. Afrika Inson va Fuqarolik Huquqlari Sud va Komissiyasi. G'arbiy Amerika sudlari / Arab hududi sudlari. Bu sudlar fuqarolar tomonidan shikoyatlar bo'yicha qaror bera oladi va davlatlar majbur bo'ladi bu qarorlarni ijro etishga. Nohukumat tashkilotlari (NGO) va fuqarolik jamiyati. NGOlar global himoya tizimining "ko'zlari va ovozi" hisoblanadi. Ular inson huquqiy buzilishlarni hujjatlashtirish, kompaniyalar olib borish, monitoring qilish, yuridik yordam ko'rsatish va davlatlarni xalqaro bosim ostiga olishda muhim rol o'ynaydi. Misol: Global Human Rights Defence (GHRD) — diskriminatsiya, ozchilik huquqlari va jahon darajasida ogohlantirish faoliyati bilan shug'ullanadi. Milliy huquqiy himoya tizimlari va ularning aloqasi. Global tizimning samarasi, katta qismi milliy darajada amalga oshiriladi. Konstitutsiyalar, milliy qonunlar, sud-huquqiy vositalar, milliy inson huquqlari institutlari (ombudsmanlar, komissiyalar) o'z davlatlarida inson huquqlarini ilgari suradi. Ular xalqaro normativlarga mos bo'lishi va xalqaro organlar tavsiyalari va qarorlarini joriy qilishi kerak. Kitoblardan biri — A Global Handbook on National Human Rights Protection Systems — bu tizimlarning davlat byurosi orqali global tizim bilan aloqasini tahlil etadi.

XULOSA

Global himoya tizimi inson huquqlarini amalga oshirishda zarur vosita bo'lib, u xalqaro normativ bazani, monitoring mexanizmlarini va ijro vositalarini birlashtiradi. Biroq, kuzatilgan muammolar — davlat suvereniteti, ijro etish muammolari, siyosiy bosim va moliyaviy cheklovlar — tizimni to'liq samarali ishlashiga to'sqinlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman) to'g'risida"gi Qonuni. – 2021-yil 29-iyun.
3. BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – 1948-yil 10-dekabr.
4. Karimova, M. (2020). Inson huquqlari nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: "Ilm ziyo" nashriyoti.
5. Universal va mintaqaviy inson huquqlari himoyasi mexanizmlari: O'quv qo'llanma / Tahrir hay'ati: A.X. Saidov va boshq. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, 2019.
6. Saidov, A.X. (2018). Inson huquqlari: xalqaro va milliy himoya mexanizmlari. – Toshkent: Adolat.
7. Bekzod o'g'li, J. F. (2024). Kriminalistik huquq va jinoyatlarning oldini olish. International innovation and researches, 1(3), 53-55.
8. Bekzod o'g'li, J. F. (2024). O'zbekistonda inson huquqlari va milliy qonunchilikni takomillashtirish. Международный журнал теории новейших научных исследований, 2(10), 173-176.